

Bach Complete Organ Works on modern organs **Eric Koevoets**

Volume 8

1-2 Praeludium et Fuga in a BWV 543.

Een schitterend tweeluid waarbinnen het dramatische geladen Praeludium contrasteert met de joyeuse Fuga. Het Praeludium, nog schatplichtig aan de declamatorische stijl van Bach's grote voorganger Buxtehude, ontvouwt zich vanuit een eenstemmig chromatisch dalende lijn. Zo'n chromatisch dalende lijn noemt men een *lamento* (= *klacht*). De fuga is gebouwd op een zeer veerkrachtig, dansend thema. Opvallend is een grote passage in het midden van de fuga waarbij het pedaal zwijgt. Wanneer het pedaal weer zijn rentree maakt stuwt het werk steeds meeslepender voort om uiteindelijk met virtuoze toccata-achtige motieven de compositie ferm te besluiten.

3 Ein feste Burg ist unser Gott BWV 720

Dit stuk behoort tot de vroege composities van Bach. Qua stijl is het duidelijk verwant aan de grote Noord-Duitse componisten uit de 17^e eeuw zoals Buxtehude, Bruhns, Reinken, Böhm en Tunder. Binnen deze groep componisten bestond het genre van de koraalfantasie waarbij op zeer uitvoerige wijze de regels van een koraal werden omspeeld dan wel polyfoon uitgewerkt. In Bach's compositie is zoals gezegd de invloed van deze stijl duidelijk waarneembaar maar wel in een veel beknoptere omvang. Elke regel wordt rijk versierd uitgewerkt. Het koraal zelf is ongetwijfeld het beroemdste lied van Martin Luther die zelf de melodie componeerde en de tekst dichtte. De eerste strofe van dit lied, dat men kan zien als hét symbool van de Reformatie, luidt;

*Ein feste Burg ist unser Gott
ein gute Weh rund Waffen
Er hilft uns frei aus aller Not,
die uns jetzt hat betroffen.
Der alte böse Feind
mit Ernst er's jetzt meint;
groß Macht und viel List
sein grausam Rüstung ist,
auf Erd ist nicht seinsgleichen.*

Uit het 'Orgelbüchlein':

- 4 Jesu, meine Freude BWV 610 (live)**
- 5 In Dir ist Freude BWV 615**
- 6 Mit Fried' und Freud' ich fahr' dahin BWV 616**
- 7 Herr Gott, nun schleuß den Himmel auf BWV 617**
- 8 Herr Jesu Christ, dich zu uns wend BWV 632 (live)**

Het **Orgelbüchlein**, waaraan **Johann Sebastian Bach** tussen 1708 en 1726 werkte, bestaat uit een serie van 46 doorgaans zeer beknopte koraalbewerkingen. Ze zijn geordend naar het kerkelijk jaar:

van Advent tot en met Pinksteren, gevolgd door de koralen voor iedere tijd. Kenmerkend is dat (vrijwel) steeds de koraalmelodie in de bovenstem ligt waarbij de andere stemmen in hun omspelingen motieven laten horen die op poëtische wijze gestalte geven aan bepaalde begrippen uit de tekst.

Als eerste **Jesu, meine Freude**, dat Bach in deze verzameling heeft ondergebracht bij de koralen voor de kersttijd. Het is een indrukwekkende, zeer polyfone zetting in c mineur.

Opvallend zijn in het ritme van de omspelende motieven de vele overbindingen als beeld van 'verlangen' waardoor syncopische ritmes ontstaan. Dit roept een associatie op met het tekstfragment 'ach wie lang, ach lange ist dem Herze bange und verlangt nach dir!' De volledige tekst van het eerste vers luidt:

*Jesu, meine Freude,
meines Herzens Weide,
Jesu, meine Zier:
ach wie lang, ach lange
ist dem Herzen bange
und verlangt nach dir!
Gottes Lamm, mein Brautigam,
außer dir soll mir auf Erden
nichts sonst liebers werden.*

Ook voor de kersttijd is het feestelijke **In Dir ist Freude**. Opvallend in deze bewerking is dat de koraalmelodie wordt verdeeld over meerdere stemmen: de melodie klinkt niet alleen in de bovenstem maar ook in de andere stemmen. Opvallend in het pedaal is een markant, steeds terugkerend thema als een soort carillon. Het onderstreept de grote vreugde van de muziek. Dit is de tekst van de eerste strofe:

*In dir ist Freude
in allem Leide,
O du süßer Jesu Christ!
Durch dich wir haben
himmlische Gaben,
der du wahre Heiland bist;
hilfest von Schanden,
rettest von Banden;
wer dir vertrauet,
hat wohl gebauet,
wird ewig bleiben, Halleluja.
Zu deiner Güte
steht unser G'müte,
an dir wir kleben
im Tod und Leben;
nichts kann uns scheiden, Halleluja.*

Het koraal **Mit Fried' und Freud' ich fahr' dahin** is bedoeld voor onder meer de liturgie van *Purificatio Mariae* (*Maria Reiniging of Maria Lichtmis*) maar ook de begrafenisliturgie. In de openingszin spreekt de tekst van 'vreugde' en 'vrede'. Bach zoemt in op de vreugde en dat is in de motieven die de koraalmelodie omspelen duidelijk hoorbaar. Een speels ritme bestaand uit een consequente opeenvolging van een zestiende met twee tweeëndertigsten (figura corta) werd in de barok vaak gebruik als uiting van vreugde. De tekst die herinnert aan de Lofzang van Simeon, is:

*Mit Fried'und Freud' ich fahr' dahin
in Gottes Willen;
getrost ist mir mein Herz und Sinn,
sanft und stille;
wie Gott mir verheissen hat:*

der Tod ist mein schlaf worden.

Een koraal dat eveneens bedoeld is voor Maria Reiniging/Maria Lichtmis en ook de begrafenisliturgie is **Herr Gott, nun schleuß den Himmel auf**. Ook deze tekst heeft verwantschap met de Lofzang van Simeon. De omspelende motieven, in de tenor, worden gespeeld op een apart manuaal. In een steeds doorlopende zestiendenbeweging lijken deze motieven te verwijzen naar de oneindigheid van de 'eeuwige rust': *'schick' mich fein zu, zur ewig'n Ruh'*. Dit is de tekst van het eerste vers:

*Herr Gott, nun schleuß den Himmel auf!
mein zeit zu End sich neiget;
ich hab' vollendet meinen Lauf,
des sich mein Seel sehr freuet;
hab g'nug gelitten,
mich müd' gestritten,
schick' mich fein zu,
zur ewig'n Ruh,
laß fahren was auf Erden
will lieber selig werden.*

Herr Jesu Christ, dich zu uns wend is een milde bewerking van dit prachtige Pinksterlied. Bach kiest hier zoals steeds in het Orgelbüchlein, voor een duidelijk herkenbaar motief dat symbool staat voor een bepaald poëtisch beeld uit de tekst. Hier is dat een stijgende of dalende drieklank die refereert aan de eerste drie tonen, een stijgende drieklank, van de koraalmelodie. Dat voortdurend afwisselen tussen een stijgende en dalende drieklank doet (mij) denken aan de verbinding tussen hier en 'hierboven' die tot uitdrukking komt in de zinsnede *dein' Heil'gen Geist du zu uns send*. Daarbij laat hij tevens bij elke nieuwe koraalregel in de andere stemmen de melodie van de betreffende regel in snellere notenwaarden polyfoon uitwerken. De tekst van de eerste strofe luidt:

*Herr Jesu Christ, dich zu uns wend,
dein' Heil'gen Geist du zu uns send,
mit Hilf und Gnad, Herr, uns regier
und uns den Weg zur Wahrheit führ.*

9 Fuga sopra il Magnificat BWV 733

Een majesteitelijk werk gebaseerd op de *Tonus Perigrinus*, een gregoriaanse reciteertoon waarop de strofen van het Magnificat (de Lofzang van Maria) kon worden gezongen. Het werk is eigenlijk niet een fuga in de gebruikelijke zin van deze compositievorm waarbij in meerdere regelmatige exposities in alle stemmen het thema wordt gepresenteerd. In zijn boek over de orgelmuziek van Bach suggereert Peter Williams dat het werk wellicht eigenlijk i.p.v. 'Fuga' de titel 'Fantasia' zou kunnen hebben gehad. Gezien de vrij opgezette polyfone componeerwijze is dat een aannemelijke gedachte. Het Magnificatthema (= de Tonus perigrinus in halve notenwaarden) komt negen maal voor, refererend aan de negen strofen van het Magnificat. Een aantal keren komt het thema ook als canon voor, en klinken dus van die negen inzetten er twee tegelijk. Dit nodigt uit tot een heel geconcentreerd luisteren. De laatste inzet, majestueus in hele notenwaarden, klinkt uiteindelijk in het pedaal, dat voor het grootste deel van het stuk zwijgt.

10-19 Partita diverse sopra Ach, wass soll ich Sünder machen BWV 770

De jonge Bach componeerde enkele meesterlijk koraalpartita's waarin zijn enorme fantasie hem inspireert tot zeer diverse variaties over het gekozen koraal. Bij het componeren van deze partita's werd Bach waarschijnlijk geïnspireerd door zijn voorbeeld en leermeester

Georg Böhm (1661-1733), organist te Lüneburg, de stad waar Bach zijn gymnasiumtijd doorbracht.

In de **Partita diverse sopra: Ach, was soll ich Sünder machen** wordt na een rijk versierde koraalzetting een reeks van negen variaties gepresenteerd, waarin ook klavecimbel-achtige elementen waarneembaar zijn. Opvallend is de laatste variatie: deze kan men beschouwen als een kleine koraalfantasia naar het voorbeeld van grote Noord-Duiste meesters zoals Buxtehude, Bruhns, Reinken en Tunder. Dat resulteert in heel contrastrijke muziek in uitdrukking en textuur.

20 Wer nur den lieben Gott läßt walten BWV 691

21 Wer nur den lieben Gott läßt walten BWV 690

22 Allein Gott in der Höh sei Ehr BWV 717

Drie intieme manualiter koraalbewerkingen. De eerste twee zijn bewerkingen van **Wer nur den lieben Gott läßt walten**. De eerste is een aria waarbij de koraalmelodie rijk versierd wordt. De tweede bewerking laat een vloeiende doorgaande zestiende beweging horen in een polyfone uitwerking

*Wer nur den lieben Gott läßt walten
und hoffet auf Ihn allezeit
der wird Ihn wunderbarlich erhalten
in aller Noht und Traurigkeit.
Wer Gott dem Allerhöchsten traut
der hat auf keinen Sand gebaut.*

Elegant en sierlijk klinkt de bewerking over **Allein Gott in der Höh sei Ehr** in wiegende 9/8 maat.

*Allein Gott in der Höh sei Ehr
und Dank für seine Gnade,
darum daß nun und nimmermehr
uns rühren kann kein Schade.
Ein Wohlgefalln Gott an uns hat;
nun ist groß Fried ohn Unterlaß,
all Fehd hat nun ein Ende.*

23-25 Concerto in a BWV 593

In de jaren 1708-1717 was Bach organist, kamermusicus (later concertmeester) aan het hof van Willem Ernst von Sachsen-Weimar. Via diens neef, Johann Ernst von Sachsen Weimar, een jonge en getalenteerde compositie leerling van Johann Gottfried Walther, kwam Bach in aanraking met de muziek van o.m. Antonio Vivaldi. Johann Ernst had deze muziek meegebracht van een reis naar Amsterdam. Net als Walther maakte Bach transcripties van deze muziek. Zo bewerkte hij composities van niet alleen Vivaldi, maar ook van o.m. Marcello, Telemann en ook van Johann Ernst zelf. Zestien concerten werden door Bach omgezet voor klavecimbel en vijf voor orgel.

Bach beperkte zich niet tot het letterlijk omzetten van de orkestpartituren voor orgel maar maakte er echte orgelmuziek van waarbij hij allerlei omspelingen en geheel nieuwe lijnen in het stemmenweefsel toevoegde. Dit geldt ook voor het schitterende Concerto in a dat is gebaseerd op Vivaldi's Concerto grosso opus 3 nr. 8.

